

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ДАМУЫНДАҒЫ «ДІНДАРЛЫҚ» ТҮСІНІГІ

¹Хафиз Ғ.Қ. *, ²Құсбеков Д.К., ³Ахметова Ғ.Ғ.

^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ (Астана, Қазақстан)

³«Торайғыров университеті» КЕАҚ (Павлодар, Қазақстан)

¹gabit_khafiz@mail.ru, ²dumandoc@mail.ru, ³mayra_2901@mail.ru

¹Khafiz G. *, ²Kusbekov D., ³Akhmetova G.

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)

³Toraigyrov University (Pavlodar, Kazakhstan)

¹gabit_khafiz@mail.ru, ²dumandoc@mail.ru, ³mayra_2901@mail.ru

Андатпа. Мақалада діндарлықты зерттеудің концептуалды үлгілері, оның ішінде философиялық және әлеуметтанулық тұрғыдан діндарлық деңгейлерін анықтаудың негізгі критерийлері талданады. Діндарлықты зерттеуде әлеуметтік, мәдени-адамгершілік өлшемдердің маңыздылығы айтылады. Жеке тұлғаға, діни тәжірибеге және діни сенімнің мәніне негізделген интеграцияланған (жүйелік-динамикалық) социологиялық модельді пайдалану қажеттілігі көрсетілген. Діндарлықты терең талдау үшін діни сенім мен діни тәжірибе критерийлерін пайдалану үшін дәлелдер келтіріледі.

Қазіргі қоғамның рухани-адамгершілік дамуындағы «діндарлық» ұғымы қазіргі заман контекстіндегі діни нанымдар мен моральдық құндылықтардың өзара әрекеттесуіне қатысты маңызды және көп деңгейлі зерттеулер саласын білдіреді. Жаһандану және қарқынды әлеуметтік өзгерістер жағдайында діндарлық ұғымы жеке адамның да, жалпы қоғамның да рухани-адамгершілік дамуын түсінудің негізгі элементіне айналады.

Бір жағынан, діндарлық қоғамдық қатынастарды үйлестіруге және адамдар арасындағы рухани байланысты нығайтуға ықпал ете отырып, моральдық нұсқаулар мен моральдық нормаларды қалыптастыруға негіз болады. Екінші жағынан, мәдени плюрализм және діни емес немесе атеистік көзқарастардың көбеюі жағдайында ол ортақ тіл табуға және әртүрлі дүниетанымдардың конструктивті өзара әрекеттесуіне байланысты қиындықтарға тап болады.

Мақала бірнеше негізгі бағыттарды қамтиды: діндарлықты теориялық түсіну, діндарлық және рухани-адамгершілік нұсқаулар, діни тәжірибедегі қазіргі тенденциялар және діндарлықтың әлеуметтік мәні. Сонымен қатар, мақала қазіргі қоғамның моральдық нұсқаулары мен мәдени құндылықтарын қалыптастырудағы «діндарлықтың» рөлін түсінуге бағытталған. Қорытындыда қоғамның рухани-адамгершілік негіздерін нығайтуға бағытталған әлеуметтік даму стратегиялары мен білім беру бағдарламаларын әзірлеу кезінде діни контекстті ескеру қажеттігі атап өтілген.

Түйін сөздер: діндарлық, рухани, адамгершілік, философия, әлеуметтану, дүниетаным.

*Автор-корреспондент - Хафиз Ғ.Қ. gabit_khafiz@mail.ru

Кіріспе

Діндарлық – бұл бұрын болған қызығушылық, қазіргі уақытта бар және болашақта кездесетін әлеуметтік өмір саласы. Әлеуметтік өмірдің осы құбылысына қызығушылық дәрежесі ғана өзгереді. Әрқашан адамдардың діни нанымдары немесе атеистік идеялары олардың дүниетанымын, өмір салтын, демек, қоғам өмірінің рухани бейнесін қалыптастырды. Қазіргі уақытта діни мәселелерге деген қызығушылықтың артуы қазіргі қоғам идеологиялық дамудың жаңа парадигмасын іздеумен объективті негізделеді.

«Діндарлық» ұғымы діни тәжірибелердің күштілігін, діни білімді жетілдіруді, культтік мінез-құлық қарқындылығын, жалпы қабылданған мінез-құлықтың діни мораль нормаларымен байланысын қамтиды. Жоғарыда айтылғандардың барлығын қорытындылайтын болсақ, діндарлық – бұл діннің жеке адамға және әлеуметтік топқа әсер ету деңгейі, сондай-ақ діни идеялар мен қызметте болып жатқан үрдістер мен тенденциялар.

Діндарлық табиғаттан тыс күштерге сенумен, шынайы өмірдің нормалары мен үлгілерімен айқындалатын индивид санасының өзара әсерін көрсететін жеке және қоғамдық сананың, өмір салтын және адамның бүкіл болмысының жағдайын жобалайды.

Зерттеу әдіснамасы

Қазіргі қоғамның рухани-адамгершілік дамуы контекстінде «діндарлық» түсінігін терең және жан-жақты талдау үшін мақалада келесі әдістемелік тәсілдер қолданылады: тарихи-мәдени талдау (әртүрлі салалардағы діндарлық тұжырымдамасының эволюциясын зерттеу, тарихи және мәдени контексттер); діни ғұрыптардағы өзгерістерді және олардың рухани-адамгершілік дамуға әсерін тарихи оқиғалар мен мәдени қайта құрулар призмасы арқылы талдау; теориялық көзқарас (діндарлық бар теориялары мен концепцияларын, оның ішінде оның психологиялық, әлеуметтану және философиялық аспектілерін жүйелеу және сыни тұрғыдан қарастыру); діндарлықтың негізгі құрамдас бөліктерін және олардың тұлғалық, әлеуметтік дамуға әсерін анықтау; философиялық талдау (діндарлықтың философиялық аспектілерін, мысалы, оның моральдық-этикалық нұсқауларды қалыптастырудағы рөлін зерттеу); пәнаралық көзқарас (діндарлық түсінігін жан-жақты түсіну үшін әлеуметтану, психология, философия және тарих сияқты әртүрлі ғылыми пәндерден алынған білімді интеграциялау); діндарлық пен рухани-адамгершілік даму арасындағы байланысты анықтау үшін пәнаралық әдістерді қолдану. Бұл әдістеме қазіргі қоғамдағы діндарлық рөлін және оның рухани-адамгершілік дамуға әсерін жан-жақты зерттеуге, сондай-ақ жаһандық өзгерістер мен мәдени трансформациялар жағдайында қазіргі діншілдік бетпе-бет келетін негізгі тенденциялар мен қиындықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

«Діндарлық» түсінігі және оның қазіргі қызметі

Дін мен діндарлықты әлеуметтік құбылыс ретінде зерттеу, негізінен, шетелдік зерттеушілермен XIX ғасырдың аяғында басталды. XIX-XX ғасырлар тоғысында

әлеуметтік-философиялық дәстүрде дін мен қоғамның байланысын зерттеумен В.С. Соловьев, Н.А. Бердяев, С.Н. Булгаков, С.Л. Франк және т.б. айналысты.

Кеңестік кезеңде дін саласындағы зерттеулер толығымен идеологиялық бағытта жүргізіліп, тек діни құрамдас бөліктің жалпы қоғамға және жеке адамға теріс ықпалы насихатталды. Діннің таптық және әлеуметтік мәні бірінші орынға шығарылып, оның жеке құрамдас бөлігі назардан тыс қалды. Сондықтан бұл саладағы әлеуметтік зерттеулер ондаған жылдар бойы жүргізілмеді.

XX ғасырдың аяғынан бастап В.И.Гараджа, И.В.Журавлева, Л. Н. Митрохин, М.П.Мчедлов, В.Г.Немировский, Л.Г.Новикова, Е. Г. Филимонов, В.Ф.Чеснокова, Е.С.Эльбакян және т.б. зерттеушілердің күшімен әлеуметтануда қазіргі қоғамның мәселелеріне қызығушылық артты. Қоғам өміріндегі діннің рөлі мен адамдардың сана-сезімін барлық діни конфессиялар үшін жандандырудың негізі ретінде бір факторлар болып табылады. Оларға әлеуметтік-экономикалық және саяси саладағы тұрақсыз жағдай, дотациялық аймақтардан инфрақұрылымы дамыған аймақтарға көші-қон ағыны, жұмыссыздықтың жоғары деңгейі, қоғамның мүліктік күшті жіктелуі және т.б. Демек, діни құндылықтарға бет бұру жағдайына әсердің бір түрі, материалдық саладағы тұрақсыздықтың салдарынан рухани саладан «жұбанышты» табу әрекеті. Қоғамдық дамудың кез келген күрделі өтпелі кезеңінің құрамдас бөлігі дәстүрлі діндер, мистицизм және ырымшылдық элементтерінің қоспасы болды.

Діндарлықты зерттеуге арналған көптеген зерттеулерде жеке адамның, әлеуметтік топтардың және жалпы қоғамның діндарлығының мәнін көрсететін теориялық және әдістемелік негіздері қарастырылды. Сонымен қатар, біз қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси, рухани құрамдас бөліктерінің өзгеруін ескеруіміз керек.

Дін қоғамның әлеуметтік ішкі жүйесі бола отырып, әлеуметтік жүйенің басқа құрамдас бөліктерімен әртүрлі байланыстармен өрілген, сол немесе басқа дәрежеде әрқашан осы жүйенің белгілі бір күйінің немесе өзгеруінің факторы болып табылады. Оның нақты әлеуметтік үрдістерінің нақты факторына айналуы тиісті әлеуметтік қызметтерді атқаратын дін арқылы жүзеге асады [1, 107 б.].

Діндарлық мәселесін зерттеу оның мәнін анықтауға көмектесетін негізгі ұғымдарға: дін, діни сенім, руханиятқа сілтеме жасамай-ақ мүмкін емес. Бұл ретте зерттелетін категориялардың көп мағыналылығын және «дін», «діндарлық», «руханият» ұғымдарын ажыратудың маңыздылығын есте ұстаған жөн. Бұл ұғымдар бөлшек және тұтас, жеке, арнайы және жалпы болып өзара байланысты. Дін діни және діни емес нысандарды қабылдауы мүмкін және кең «руханият» түсінігіне қарсы қойылады. Сонымен бірге, ғылыми әдебиеттерде «діндарлық» және «руханият» категориялары жиі шатастырылады. Мұндай сәйкестендіру конфессионалдылықты руханилықтың жалғыз және абсолютті нысаны ретінде қабылдаудың сөзсіздігін тудыруы мүмкін. Бұл жағдайда діннің мифпен, философиямен және ғылыммен маңызды жақындасуы бар екені ескерілмейді. Өткен ғасырдың басынан бері дінге бет бұру, оны сынаумен немесе атеистік дәстүрмен байланыста болудан бас тартылды. XX ғасырдың ең ірі философтары дінді рухани мәдениеттің ең маңызды элементі деп санады. О. Шпенглер, А. Тойнби, П. Сорокин қоғамда діни көзқарастардың болуы оның әлеуметтік саулығының маңызды белгісі деп есептеді.

«Діндарлық» ұғымы діни тәжірибенің тереңдігі, діни білімнің дамуы, культтік мінез-құлық деңгейі және жалпы қабылданған әрекеттердің діни мораль нормаларымен байланысы сияқты аспектілерді қамтиды. Жалпы, діндарлық діннің жеке адамға және әлеуметтік топқа әсер ету дәрежесін білдіреді, сонымен қатар діни көзқарастар мен қызметте көрінетін үрдістер мен үрдістерді қамтиды.

Діндарлық жеке және қоғамдық сананың жай-күйін, сондай-ақ адамның өмір салты мен бүкіл болмысын көрсетеді, табиғаттан тыс күштерге сенудің және шынайы өмір нормаларының өзара әрекеттесуін көрсетеді.

Бұл түсінікті зерртейтін ғалымдардың жарты бөлігі «дін» және «діндарлық» терминдерінің аражігін ажыратуға тырысады. Мысал ретінде Д. М. Угриновичке жүгінейік, ол «дін – діни нанымдардың, іс-әрекеттердің және қатынастардың субъектілері ретінде жеке адамдардан тікелей абстракцияланған категория. Діндарлық . . . табиғаттан тыс күштерге сенетін және оған табынатын жекелеген адамдардың, олардың топтары мен қауымдарының белгілі бір күйі ретінде көрсетуге болады» [2, 7 б.].

Дін мен діндарлықтың мәні табиғаттан тыс жаратылыстардың бар екендігіне сенуді және олармен қарым-қатынас жасау, олардан көмек алу және оларға әсер ету мүмкіндігін қамтитын діни сенімде бейнеленген. Діни сенім діни мәдениеттің орталық элементі болып табылады және оның қасиетті дамуын анықтайды. Адамда діндарлықтың болмауы оның әлеуметтік контекстен діни мәдениетті алып тастағанын көрсетсе, діндарлықтың болуы діни тәжірибеге белсенді қатысуды және белгілі бір діннің мәдени кеңістігіне енуі білдіреді.

Діндарлықты, біріншіден, адамдардың дүниені діни қабылдауға, олардың дүниетанымына және қазіргі заманғы сенімдерге тән діни (культтік) тәжірибелерді жүзеге асыруға жеке беріледі деп түсінуге болады [3, 53 б.]; екіншіден, «жеке адам мен топтың діни қасиеттерінің (сипаттамаларының) жиынтығында көрінетін әлеуметтік сапасы . . . Бұл қасиет діни тұлғалар мен діни топтарды дінге сенбейтіндерден ерекшелендіреді» [4, 123-124 бб.]; үшіншіден, «сана мен мінез-құлықты діни ретінде сипаттайтын діни элементтердің болуы» [5, 7 б.].

Діннің әлеуметтік мәніне марксистік көзқарас бойынша діндарлық құрылымында өзара байланысты үш элементті бөліп көрсетуге болады: интеллектуалдық, эмоционалдық және мінез-құлық. Интеллектуалдық элементке қасиетті мәтіндерде баяндалған идеялар, көзқарастар мен түсініктер (Құдайдың жаратушы ретінде бар екендігі, ақырет, жеке қайта тірілу және т.б. туралы) кіреді. Эмоциялық элемент діни объектіге бағытталғандықтан қасиетті коннотация алатын адамның эмоциялары мен сезімдерін көрсетеді. Мінез-құлық элементі әрекеттің екі түрін қамтиды: біріншісі діни рәсімдерге қатысумен байланысты, яғни культтік мінез-құлық, ал екіншісі – жас ұрпақты дін рухында тәрбиелеу, діни ұйымдардың жиналыстарына қатысу, т.б. діни емес діни әрекеттерді қамтиды. Діни мінез-құлыққа сенушілердің құдайдың құрметіне жасайтын діни әрекеттерінің барлық түрлері жатады.

Діндарлық діншілдіктің құрылымдық элементтерінің табиғатын зерттеуге бағытталған әдістер арқылы зерттеледі. Бұған белгілі наным-сенімдерді талдау, жеке және бұқаралық сана (діни сана) деңгейінде негізгі идеялар мен эмоцияларды қарастыру кіреді. Сондай-ақ культтік және культтік емес мінез-құлықтың (діни әрекет) барлық түрлерінің себептері мен нәтижелерін зерттеп, культтік әрекеттердің

(діни мінез-құлық) мотивтерін, формалары мен қарқындылығын талдау маңызды. Діндарлықтың бұл элементтерінің арасындағы байланыс тікелей, жанама немесе мүлдем болмауы мүмкін.

Қоғамдағы діндарлық түрлерінің алуан түрлілігі қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларындағы трансформациялық үрдістермен және өмір салтындағы өзгерістермен байланысты. Қазіргі қоғамдағы діндарлықтың қалыптасуы «адам – топ – қоғам» жүйесіне әсер ететін сезім, бедел, күш және ынталандыру сияқты факторлармен анықталады. Қазіргі қоғамдағы діндердің жандануы көптеген факторларға байланысты, соның ішінде психологиялық жұбаныш қажеттілігі, ұлттық өзін-өзі тануға ұмтылу, діни білім көздерінің болуы, әлеуметтік көмек саласының жойылуы; рухани және материалдық қолдау көрсетуде әлеуметтік көмек көрсету қажеттілігінің артуы.

Ғылыми әдебиеттерде діндарлықты зерттеудің әртүрлі әдістері, соның ішінде байсалдық, жеке құжаттарды талдау, діни мәтіндер мен белгілерді түсіндіру, сауалнамалар егжей-тегжейлі қарастырылады. Дегенмен, қоғамның рухани өмірінің осы саласының ерекшелігі бұл әдістерді толық объективті қолдануды қиындататынын ескеру қажет. Бұл діндарлықты зерттеудің негізгі аспектілері зерттеушінің де, зерттеуге қатысатындардың да жеке ерекшеліктеріне әсер ететіндігімен түсіндіріледі. Осы зерттеу аясында зерттеушінің өзі діндар ма? Ал дінсіз адам діни құбылыстарды объективті түрде зерттеп, нақты түсіндіре ала ма?

Сондай-ақ, жеке адамның немесе адамдар тобының діндарлық дәрежесін көрсететін діндарлық критерийлері, сондай-ақ белгілі бір әлеуметтік топтың дінге деген көзқарасын сипаттайтын діндарлық деңгейі сияқты аспектілерді ескеру қажет. Діндарлықтың сандық және сапалық көрсеткіштерін анықтайтын нормалар жүйесіне жеке адамдардың діндарлығын өлшеу кезінде қолданылатын дәрежесі мен сипаты, қоғамның діндарлығын зерттеу кезінде ескерілетін деңгей мен күй сияқты параметрлер кіреді.

Діндарлықты кез келген әлеуметтік зерттеуі бұл терминдердің мағыналарын нақтылауды талап етеді.

А.И. Демьяновтың пікірінше, қоғамдық сананы зерттеуде діншілдіктің «деңгейі» және «ахуалы» терминдері, ал жеке сананы зерттеуде «дәреже» және «сипаты» терминдері қолайлы [6, 11 б.].

«Деңгей» термині дінге сенушілердің санын білдіреді және елдің ересек тұрғындарының пайызы ретінде көрсетіледі, осылайша діндарлықтың сандық көрсеткіштерін көрсетеді. «Ахуал» ұғымы динамикадағы діндарлықтың сапалық аспектілерін көрсетеді, белгілі бір конфессиядағы нақты жағдайды сипаттайды және халықтың діндарлық деңгейін тіркейді. Діндарлық «дәрежесі» жеке діндарлықтың сандық көрсеткіштерін өлшеу үшін қолданылады, діни сенімнің тереңдігін, қасиетті тәжірибелердің қарқындылығын және ғұрыптық әрекеттерді орындаудағы белсенділікті білдіреді.

Діндарлықтың «сипаты» жеке діндарлықтың сезімдердегі, эмоциялардағы және салттық әрекеттердегі көрінісі сияқты сапалық аспектілерін талдауды қамтиды. Мысалы, православиелік христиандық дәстүрде «шіркеушілік» ұғымы діни мәдениетке нақты тәжірибелік қатысуды бейнелейді. Неғұрлым әмбебап термин – адамның өмір салты арқылы дінге адалдығын көрсететін «тәжірибелі сенуші».

Діннің ғұрыптық жағының ерекшеліктерін талдай отырып, діндарлық критерийлеріне неғұрлым ойластырылған баға беруді М.П.Мчедлов бастаған зерттеушілер ұсынды, олар мынаны атап өтті: егер кейбір топтар үшін респонденттердің діни тәжірибеге қатысуы шешуші рөл атқарса, діни өзін-өзі сәйкестендіру – онда басқалар үшін бұл жалпы мәдени және өркениеттік бағыт [7, 48-49 бб.]. Өйткені, кез келген діни әдет-ғұрыптарды жүзеге асыру культ ерекшеліктерімен, нақты әлеуметтік-тарихи жағдайлар мен орта аясындағы ұйымдық құрылымымен анықталады.

Діндарлықтың қажетті және жеткілікті өлшемдеріне қатысты әртүрлі көзқарастар мен пікірлерді талдай отырып, біз осы құбылыстың белгілерінің бірнеше негізгі топтарын бөліп көрсетуге болады: респонденттің өзін-өзі сәйкестендіруі, белгілі бір дінге тән оның дүниетанымы мен өмірлік көзқарасы, сондай-ақ белгілі бір дінге тән көзқарастар. тәжірибелер.

Әлеуметтанушылар діндарлықты зерттеу үшін көптеген белгілер мен критерийлерді пайдаланады. Олардың ішінде ең кең таралғаны және танымалы – көбінесе негізгі критерий ретінде қолданылатын діни өзіндік сәйкестендіру. Респонденттің дінге қатысты өзін-өзі анықтауы көп құрамды сипаттама болып табылады. Бұл критерий адамның дінге деген жалпы көзқарасын – діни өзін-өзі сәйкестендіруін (әдетте «терең діндар – сенуші – немқұрайлы – сенбейтін» шкаласы бойынша анықталады), сондай-ақ оның белгілі бір діни конфессияға қатынасы – конфессиялық өзін-өзі сәйкестендіруді қамтиды. Бірінші құрамдас негізгі болып саналса, екіншісі діншілдіктің ерекшеліктерін нақтылайды.

Әлеуметтанушылар діншілдікті көптеген параметрлерді пайдалана отырып, әртүрлі көзқарастардан зерттейді және бүгінгі таңда бірнеше негізгі көзқарастар пайда болды. Солардың бірі И.Н. Яблоков ұсынған діндарлықты топтың немесе жеке адамның әлеуметтік сапасы ретінде анықтайды, ол діни сананы, діни мінез-құлықты және діни көзқарасты қамтиды [8, 34 б.].

Бұл көзқарасқа сондай-ақ дінтанушылар В.И. Гараджа, В.И. Угринович және т.б. Келесі бағыт діндарлықты әлеуметтік жағдайдың өзгеруі және жаңа діни ағымдардың пайда болуы жағдайында зерттейтін философтар П.С. Гуревич, М.П. Мчедлов, Л.Н. Митрохин және Е.Г. Балагушкинді біріктіреді. Олардың зерттеулері бойынша, діндарлық қазіргі таңда өзгеріп жатқан қоғам мен ар-ождан бостандығының ықпалымен белсенді түрде өзгеріп жатқан діни сана мен дүниетаныммен тығыз байланысты [9, 132 б.].

Діндарлық оған сенімділік беретін және санаға түсінікті ететін діни идеялар мен соған байланысты әрекеттерге негізделген. Діни ұйымның культі әлемдегі діншілдіктің сақталуына және бар болуына ықпал етеді. Діндарлықтың көріністері сыртқы өмірлік жағдайларға, тәрбиеге, үлгіге, темпераментке, дүниетанымға және ішкі даму ерекшеліктеріне байланысты аздап өзгеруі мүмкін [10, 293 б.].

Американдық әлеуметтанушылар К.Глок пен Р.Старк діндарлықтың көп өлшемді моделін жасады [11, 198 б.]. Олардың моделі бұл құбылыстың бес негізгі өлшемін:

- 1) діни тәжірибені;
- 2) діни сенімді;
- 3) культті;
- 4) дінді білуі;

5) діни мотивті жеке адамның мінез-құлқына, оның ішінде діни саладан тыс мінез-құлыққа әсерін анықтайды. «Діни тәжірибе» деп олар адам Тәңірдің тікелей қатысуын және онымен байланысын сезінетін экстатикалық күйлердің және мистикалық тәжірибелердің әртүрлі формаларын білдіреді. Діни тәжірибе – субъектінің діни көзқарас тұрғысынан қабылдап, бағалайтын және өңдейтін және оның діни дүниетанымының қалыптасуы, нығаюы және дамуы үшін маңызы зор тәжірибелер жиынтығы. Бұл тәжірибе әрқашан жеке тұлғаның дүниетанымымен және оның өмірге киелі сипат беретін күшке бағытталған және болмыстың негізі мен мақсаты болып табылатын шынайы өзімдікке ұмтылуымен байланысты.

Діннің қазіргі әлеуметтік талдауында екі негізгі ұғымды бөліп көрсетуге болады, олардың шеңберінде діндарлықтың әртүрлі критерийлері қарастырылады. Олардың біріншісі «классикалық» деп аталады, дінге объективті және үшінші тараптың көзқарасына негізделген. Осы тұжырымдаманың аясында зерттеушілер діндарлықты анықтаудың екі негізгі критерийін анықтайды: субъектінің діни ұстанымын тұрақты діни әрекеттер арқылы іс жүзінде растау (мысалы, ғибадатханаға бару, ораза ұстау және т.б.) және канондық нормалар мен әрекет режимдерін қатаң сақтау. және белгілі бір діни дәстүрмен белгіленген ойлау. Бұл тұжырымдамада діни өзін-өзі сәйкестендіру маңызды емес, өйткені адамнан діни нанымдармен бөлісу немесе діни тәжірибелерді ұстану күтілмейді. Діндарлық позитивистік тұрғыдан, белгілі бір конфессияның діни мәдениетін білдіретін белгілі бір нормалар мен ережелердің белгілі бір жиынтығын сенушінің орындауы немесе сақтамауы тұрғысынан бағаланады [12, 50 б.].

Діндарлықтың екінші концепциясы «постклассикалық» деп аталады. Бұл концепция нақты діндердің ерекшеліктеріне көбірек көңіл бөлумен және оларды зерттеудің адекватты әдістерін іздеумен ерекшеленеді. Бұл классикалық объективті көзқарасты интроспективті көзқараспен біріктіру арқылы қол жеткізіледі, ол дінге сенуші позициядан қарауды қамтиды. Кейбір зерттеушілердің пікірінше, бұл тәсіл әлеуметтік ғылымдар үшін жаңа көзқарастар ашатын құнды эвристикалық ресурсты білдіреді. Осы концепция аясында зерттеушілер тұлғаның өзін-өзі сәйкестендіруді діншілдіктің негізгі критерийі деп санайды.

Осылайша, әлеуметтанушылар діндарлықтың зерттеу критерийін таңдай отырып, не бар ұғымдардың бірін қабылдай алады, не критерийлердің әрқайсысының маңыздылығын анықтай отырып, оларды синтездеуге тырысады. Жүйелілік принципі адамның өзін-өзі тануы және оның сену (мешітке, шіркеуге бару) тәжірибесі сияқты факторлардың діндарлық деңгейіне әсерін ескереді. Жүйелік-динамикалық модель шеңберінде енгізілген үшінші критерий – діни сенімнің құндылығы және оның адамның әлеуметтік жағдайындағы көріну формасы.

Қазіргі қоғамның рухани-адамгершілік дамуындағы «діндарлық» түсінігін талқылау барысында, оның зайырлылықпен өзара қарым-қатынасына тереңірек назар аудару маңызды. Бұл мәселе бойынша қазақстандық дінтанушылар Е.Е. Бу-рова [13] және А.Г. Косиченконың [14] еңбектері құнды мәліметтер ұсынады.

Е.Е. Бурова өз зерттеулерінде діндарлық пен зайырлылықтың өзара әрекеттесуін қарастырады. Ол діндарлықтың қоғамдағы рухани құндылықтарды қалыптастырудағы рөлін атап өтеді, сондай-ақ зайырлылықтың осы құндылықтарды сақтау мен дамытудағы маңыздылығын көрсетеді.

А.Г. Косиченко діндарлық пен зайырлылықтың тарихи және мәдени аспектілерін зерттейді. Ол діндарлықтың қоғамдағы моральдық нормаларды қалыптастырудағы рөлін және зайырлылықтың осы нормаларды құқықтық жүйеде бекітудегі маңыздылығын талдайды.

Қазақстандағы қазіргі діни ахуал, әсіресе, жастар арасындағы діни әдет-ғұрыптар мен көзқарастардың әртүрлілігімен ерекшеленеді. Діни бірегейлік, жастардың діни өмірге қатысуы, діни құндылықтардың білім мен қоғамдық қатынастарға әсері өзекті болып қалууда.

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, жас қазақстандықтардың 83,1%-ы өздерін дінге сенушілерге жатқызады, олардың ішінде діни нормаларды ұстанушылар – 8,9% (Кесте 1). Негізгі бөлігі өздерін тұрақты емес ұстанушыларға жатқызады: «дінге сенемін, бірақ тек мейрамдарда ғана мешітке/шіркеуге және басқа орындарға барамын» – 38,1%. Ал дінге сенетін, бірақ діни қауымдастық өміріне қатыспайтындар үлесі – 36,1% [15, 60 б.].

Кесте 1. «Сіз өзіңізді дінге сенуші адам деп есептейсіз бе?»

Жауаптар	%
Мен дінге сенемін, бірақ тек мейрамдарда ғана мешітке/шіркеуге және басқа орындарға барамын	38,1
Мен дінге сенемін, бірақ діни қауымдастық өміріне қатыспаймын	36,1
Мен дінге сенемін, діни қауымдастық өміріне қатысамын, діни нормаларды толық сақтаймын	8,9
Мен дінге сенуші емеспін, бірақ кейде діни нормаларды сақтаймын	4,4
Мен дінге сенуші емеспін, бірақ кейде мешітке/шіркеуге және басқа орындарға барамын, діни нормаларды сақтаймын	2,4
Мен атеистпін	2,1
Мен дінге сенбеймін, бірақ сенушілерді сыйлаймын	2
Мен дінге бейжай қараймын	1,4
Мен дінге қарсымын	0,8
Жауап беру қиын	4

Дінге сенушілердің негізгі тобы оңтүстік аймақтарда, сол сияқты Шығыс Қазақстан, Маңғыстау облыстарында шоғырланған.

Діни ұстанымдардың қалыптасуының аймақтық спецификасы келесі ерекшеліктермен сипатталады. Солтүстік аймақтарда (Қостанай – 58,2%, Павлодар – 52,9%, Солтүстік Қазақстан – 28,3% облыстары) діни сенім, ұстанымдарды қалыптастыратын негізгі агенттер – ата-аналар мен тума-туыстар. Ақтөбе (7,4%), Жетісу (6%), Маңғыстау (8,8%) облыстарында тұрып жатқан жастарда діни сенім Интернет-ресурстар мен арнайы әдебиеттерді оқу арқылы

қалыптасады. Маңғыстау облысында белгілі бір діни сенімдер діни қызметшілер (7,5%) мен достардың (5%) ықпалы арқылы қалыптасатыны назар аударады. Бұл аймақ тұрғындарының басым бөлігі ислам дінін ұстанушы қазақтар екенін ескерсек, жергілікті атқарушы органдар ахуалды өз бақылауында ұстағандары жөн [15, 61 б.].

Қазақстандағы «діндарлық» ұғымы дәстүрдің, заманауилықтың және әртүрліліктің күрделі өзара әрекеттесуін көрсетеді. Бұл тұрғыда діндарлық мәселесін зерттеу діни әдет-ғұрыптардың әлеуметтік және мәдени процестерге әсерін жақсырақ түсінуге, сондай-ақ елдегі діни қатынастарды үйлестіру үшін бар қиындықтар мен мүмкіндіктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Діндарлықты әлеуметтанулық зерттеулерде заманауи, жетілдірілген әдістемелік тәсілдерді қолдану айтарлықтай нәтижелерге әкелетіні сөзсіз. Әлеуметтік мәдени факторлар мен үрдістердің діндарлыққа қалай әсер ететінін қарастыру маңызды, сондықтан әлеуметтік ақпаратты жинауда рухани және әлеуметтік мәдени көрсеткіштерді де ескеру қажет. Діни сенім мен діни әдет-ғұрыптардың құндылығы сияқты критерийлерді жан-жақты зерттеу қазіргі қоғамдағы діндарлықты зерттеуге оң әсер етуі мүмкін. Ұсынылған үлгілерге негізделген бұл ұғымның нақты анықтамасы әлеуметтік мәселелерге қызығушылықты арттырады және қазіргі қоғам жағдайында «діндарлық» ұғымын тереңірек талдауға мүмкіндік береді.

Діндарлық қазіргі қоғамның рухани-адамгершілік дамуының маңызды аспектісі болып қала береді. Оның әсері адамгершілік нормаларды қалыптастыруда, рухани дамуды қолдауда және әлеуметтік өзара әрекеттесуде көрінеді. Жаһандану және мәдени әртүрлілік жағдайында діншілдіктің рөлін түсіну үйлесімді және этикалық бағдарланған қоғамды қалыптастыру үшін ерекше өзекті бола бастайды. Діндарлықты және оның қоғамға әсерін зерттеу қазіргі әлемдегі рухани-адамгершілік дамуды қолдау стратегияларын жасауға көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Юсупова Г.И., Гаджимурадова А.К. Роль религии в межкультурном диалоге Запада и Востока // *Вестник Дагестанского научного центра*. – № 47. – 2012. – С. 100-109.
- 2 Угринович Д.М. Введение в религиоведение. 2-е изд-е, доп. – М.: Мысль, 1985. – 270 с.
- 3 Колякина Е.А. Определение сущности понятия «религиозность» // *Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика*. Т. 13. – № 3. – 2007. – С. 51-55.
- 4 Яблоков И.Н. Социология религии. – М.: Мысль, 1979. – 182 с.
- 5 Арнаут Е.К. О критериях религиозности личности в условиях перестройки. – Кишинев: Знание, 1990. – 27 с.
- 6 Демьянов А.И. Религиозность: тенденции и особенности проявления. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 184 с.

7 Гаврилов Ю.А., Кофанова Е.Н., Мчедлов М.П., Шевченко А.Г. Конфессиональные особенности религиозной веры и представлений о ее социальных функциях // *Социологические исследования*. – № 6. – 2005. – С. 46-56.

8 Яблоков И.Н. Методологические проблемы социологии религии. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 132 с.

9 Магомедова М.З. Современная религиозность: основные методы и подходы к ее изучению // *Философские науки*. Тамбов: Грамота. – № 4(78). – 2017. – С. 130-133.

10 Копылова О.С. Религиозные предрассудки и формирование религиозности как социально-адаптационного явления // *Социально-гуманитарные знания*. – № 6. – 2002. – С. 291-297.

11 Веремчук В.И. Социология религии. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 255 с.

12 Ширко О.А. Религиозность как категория изучения. [Электронный ресурс]. URL: https://elbib.bsu.by/bitstream/123456789/173613/1/%D0%A8%D0%B8%D1%80%D0%BA%D0%BE_%D0%92%D0%A8%202-2016-049-052.pdf

13 «Қазақстан жастары» әлеуметтанулық зерттеуі. – Астана, «Жастар» ҒЗО, 2023. – 132 б. [Электронный ресурс]. URL: <https://eljastary.kz/upload/iblock/830/dyggfydxa2x0ndoesilqkd4lel2jk2a.pdf>

Transliteration

1 Jusupova G.I., Gadzhimuradova A.K. Rol' religii v ezhcivilizacionnom i mezhkul'turnom dialoge Zapada i Vostoka [The role of religion in intercivilizational and intercultural dialogue between the West and the East] // *Vestnik Dagestanskogo nauchnogo centra*. – № 47. – 2012. – S. 100-109.

2 Ugrinovich D.M. Vvedenie v religiovedenie [Introduction to Religious Studies]. 2-e izd-e, dop. – М.: Mysl', 1985. – 270 s.

3 Koljakina E.A. Opredelenie sushhnosti ponjatija «religioznost'» [Definition of the essence of the concept of «religiosity»] // *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.A. Nekrasova. Serija: Pedagogika. Psihologija. Social'naja rabota. Juvenologija. Sociokinetika*. T. 13. – № 3. – 2007. – S. 51-55.

4 Jablov I.N. Sociologija religii [Sociology of religion]. – М.: Mysl', 1979. – 182 s.

5 Arnaut E.K. O kriterijah religioznosti lichnosti v uslovijah perestrojki [On the criteria of religiosity of an individual in the conditions of perestroika]. – Kishinev: Znanie, 1990. – 27 s.

6 Dem'janov A.I. Religioznost': tendencii i osobennosti projavlenija [Religiosity: trends and features of manifestation]. – Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta, 1984. – 184 s.

7 Gavrilov Ju.A., Kofanova E.N., Mchedlov M.P., Shevchenko A.G. Konfessional'nye osobennosti religioznoj very i predstavlenij o ee social'nyh funkcijah [Confessional features of religious faith and ideas about its social functions] // *Sociologicheskie issledovaniya*. – № 6. – 2005. – S. 46-56.

8 Jablov I.N. Metodologicheskie problemy sociologii religii [Methodological problems of the sociology of religion]. – М.: Izd-vo MGU, 1972. – 132 s.

9 Magomedova M.Z. Sovremennaja religioznost': osnovnye metody i podhody k ee izucheniju [Modern religiosity: the main methods and approaches to its study] // *Filosofskie nauki*. Тамбов: Грамота. – № 4(78). – 2017. – С. 130-133.

10 Kopylova O.S. Religioznye predrassudki i formirovanie religioznosti kak social'no-adaptacionnogo javlenija [Religious prejudices and the formation of religiosity as a social-adaptive phenomenon] // *Social'no-gumanitarnye znaniya*. – № 6. – 2002. – S. 291-297

11 Veremchuk V.I. Sociologija religii [Sociology of religion]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 255 с.

12 Shirko O.A. Religioznost' kak kategoriya izuchenija [Religiosity as a category of study]. [Elektrondy resurs]. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/173613/1/%D0%A8%D0%B8%D1%80%D0%BA%D0%BE_%D0%92%D0%A8%202-2016-049-052.pdf

13 «Qazaqstan zhastary» aleumettanulyq zertteui [Sociological study «Youth of Kazakhstan»]. – Astana, «Zhastar» FZO, 2023. – 132 b. [Elektrondy resurs]. URL: <https://eljastary.kz/upload/iblock/830/dygfgydxa2x0ndoesilqkd4lel2jk2a.pdf>

Хафиз Ғ.К., Кусбеков Д.К., Ахметова Ғ.Г.

Понятие «религиозность» в духовно-нравственном развитии современного общества

Аннотация. В статье проводится анализ концептуальных моделей изучения религиозности, включая базовые критерии для определения уровней религиозности в философских и социологических ракурсах. Подчеркивается значимость социальных, культурных и моральных критериев в исследовании религиозности. Демонстрируется необходимость применения интегрированной (системно-динамической) социологической модели, которая опирается на идентичность личности, религиозную практику и значение религиозной веры. Приводятся доводы в пользу использования критериев религиозной веры и религиозной практики для глубокого анализа религиозности.

Религиозность, как сложное явление, охватывает не только формальные практики и вероучения, но и внутреннюю приверженность индивидуума к духовным ценностям и моральным нормам. В современном обществе, где секуляризация и разнообразие культурных влияний становятся все более выраженными, религиозность может проявляться в различных формах и иметь различное значение для разных групп людей.

С одной стороны, религиозность служит основой для формирования моральных ориентиров и нравственных стандартов, способствуя гармонизации социальных отношений и укреплению духовных связей между людьми. С другой стороны, в условиях культурного плюрализма и возрастания числа нерелигиозных или атеистических взглядов, она сталкивается с вызовами, связанными с поиском общего языка и конструктивного взаимодействия между различными мировоззрениями.

В статье охватывается несколько ключевых направлений: теоретическое осмысление религиозности, религиозность и духовно-нравственные ориентиры, актуальные тенденции в религиозной практике, социальное значение религиозности. Также статья направлена на понимание роли религиозности в формировании моральных ориентиров и культурных ценностей современного общества. Заключение подчеркивает необходимость учета религиозного контекста при разработке стратегий социального развития и образовательных программ, направленных на укрепление духовно-нравственного фундамента общества.

Ключевые слова: религиозность, духовный, нравственный, философия, социология, мировоззрение.

Khafiz G.K., Kusbekov D.K., Akhmetova G.G.

The Concept of “Religiosity” in the Spiritual and Moral Development of Modern Society

Abstract. The article analyzes conceptual models for studying religiosity, including basic criteria for determining levels of religiosity from philosophical and sociological perspectives. The research emphasizes the importance of social, cultural and moral criteria in studying religiosity and demonstrates the need to apply an integrated (system-dynamic) sociological model that is based on personal identity, religious practice and the significance of religious

faith. The article also argues for using criteria of religious faith and religious practice for a deep analysis of religiosity.

On the one hand, religiosity serves as a basis for the formation of moral guidelines and ethical standards, contributing to the harmonization of social relations and the strengthening of spiritual ties between people. On the other hand, in the context of cultural pluralism and the increase in the number of non-religious or atheistic views, it faces challenges associated with the search for a common language and constructive interaction between different worldviews.

The article covers several key areas: religiosity and its theoretical comprehension, spiritual and moral guidelines, current trends in religious practice, and the social significance of religiosity. The article also aims to understand the role of religiosity in the formation of moral guidelines and cultural values in modern society. The conclusion emphasizes the need to take into account the religious context when formulating social development strategies and educational programs aimed at strengthening the spiritual and moral foundation of society.

Keywords: religiosity, spiritual, moral, philosophy, sociology, worldview

Келін түсті 28.08.2024

Қабылданды 01.06.2025